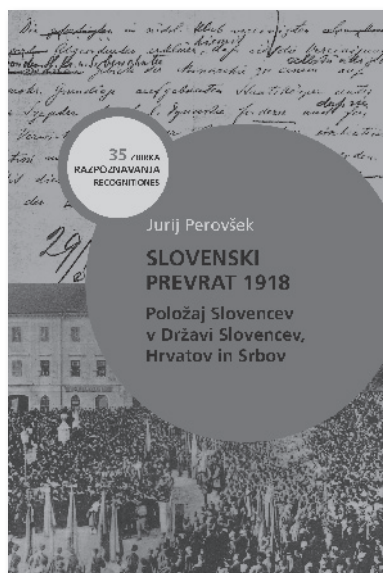

Večer se je zaključil z živahno razpravo med politiki, ki so bili aktivni na republiški ali federalni ravni v letih 1989–1992. Razprava je zajela raznovrstne teme, osebne spomine in izkušnje politikov, njihove takratne in sedanje predstave o delovanju države in odnos med politiko in mediji.

Drugi dan se je začel s predavanjem slovaške politologinje in profesorice Darine Malove. Poudarila je dejavnike, ki so zaznamovali politični diskurz zadnjih tridesetih let. Vojne, ki so jih deli Jugoslavije doživljali med njenim razpadom, so dale češkoslovaški ločitvi ime »žametna«. Tudi odnose med državama po razpadu federacije je predstavila kot primer dobre prakse sodelovanja in medsosedskih odnosov. Sledila so krajša predavanja štirih referentov. Prvi je bil Jiří Suk, ki se je posvetil disidentskemu gibanju kot hkrati moralnemu problemu ter politični realnosti obravnavanega obdobja. Za njim je Kristina Andělova predstavila nekatere rezultate svoje doktorske disertacije, v kateri obravnava razumevanje leta 1988 v luči postsocialistične transformacije. Z referatom o normalizacijskih vzrokih češkoslovaških razhajanj v devetdesetih letih 20. stoletja je besedo prevzel Adam Hudek. Kot zadnji je dogajanje zadnjih dveh dni rezimiral Jaroslav Cuhra, ki je sintetično povzel češko in slovaško soočanje s komunistično preteklostjo.

Dogodek, zasnovan v obliki delavnice, in ne klasičnega simpozija, je s svojo dinamičnostjo in odprtostjo omogočil številne razprave, pogovore s političnimi akterji obravnavanega obdobja in splošen razmislek o odnosu politike in državljanov do lastne države.

Tjaša Konovšek

Jurij Perovšek, Slovenski prevrat 1918: položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov.

Zbirka Razpoznavanja /
Recognitiones; 35. Ljubljana:
Inštitut za novejšo zgodovino, 2018,
335 strani, ilustr.

Leta 2018 je minilo 100 let od konca prve svetovne vojne in ustanovitve Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, v kateri so Slovenci prvič v svoji zgodovini udeleženi samostojnosti pri odločanju o vseh temeljnih vidikih svojega državnopolitičnega, gospodarsko-socialnega in prosvetno-kulturnega razvoja. Znanstvenega svetnika dr. Jurija

Perovška je zlasti obsežno raziskovalno delo v zadnjih dveh desetletjih spodbudilo, da v jubilejnem letu pripravi novo študijo o slovenskem prevratu leta 1918, s katero nadgrajuje svojo monografijo iz leta 1998. To se ne kaže le v kvantitativni razširitvi novega dela v primerjavi s prejšnjim (od 191 na 335 strani), temveč predvsem v dejstvu, da je v približno polovici besedila na novo osvetlil samostojni položaj Slovencev v Državi SHS.

V predgovoru so zanimivi nekateri novi podatki, kako so predvsem v avtonomično-federalističnem taboru v dvajsetih in tridesetih letih večkrat obudili zgodovinski spomin na uspešna emancipacijska prizadevanja in dosežke v Državi SHS, kar je bil tudi izraz odločnega nasprotovanja unitarističnemu in centralističnemu temelju jugoslovanskih ustav iz let 1921 in 1931. Toda Perovšek je navedel primere, kako je tudi unitaristično-centralistični tabor v prvi Jugoslaviji ohranjal spomin na samostojno delovanje Narodne vlade in slovensko državnost v prevratnem času. Ugotovil je tudi, da je bil v novih družbenopolitičnih razmerah po letu 1945 spomin na to dogajanje »dolgo časa zatemnjen« (12). Toda od petdesetletnega jubileja prevratnega časa je vedno več zgodovinarjev in pravnikov začelo poudarjati velik pomen obdobja Države SHS od 29. oktobra do 1. decembra 1918 za slovenski samostojni razvoj. Perovšek je v predgovoru poudaril: »Državnost, ki so jo Slovenci v njej dosegli, je sestavni del emancipacijskih prizadevanj, ki so utirala pot v slovensko državo – Republiko Slovenijo« (14). Perovškova študija je nastala v okviru raziskovalnega programa *Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju*, ki ga izvaja Inštitut za novejšo zgodovino. Njen izid je tudi prispevek te osrednje slovenske raziskovalne ustanove za novejšo zgodovino k obeležbi stoletnega jubileja prevratne dobe v novejši svetovni in slovenski narodni zgodovini.

V prvem poglavju Od Majniške deklaracije do prevrata (16–101), ki ga je Perovšek razdelil v štiri tematske sklope, je uvodoma navedel prve omembe Slovenije po avgustu 1917, ko je to besedo v članku proti deželnim mejam uporabil katoliški časnik *Slovenec*. Posebno pozornost je nato posvetil podrobnejši osvetlitvi vloge in stališč posameznih političnih strank pri nastanku Narodnega sveta za Slovenijo in Istro, za kar je uporabil zlasti njihovo časopisje. Po prikazu oblikovanja Narodnega vijeća Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu je Perovšek precej podrobno opisal potek javne polemike med Vseslovensko ljudsko stranko (VLS) in Jugoslovansko demokratsko stranko (JDS) o notranji ureditvi bodoče jugoslovanske države v *Slovincu* in liberalnem *Slovenskem narodu* oktobra 1918 še pred razpadom habsburške monarhije. Opozoril je, da je polemika izražala »visoko stopnjo tedanje slovenske samozavesti, saj so v še obstoječi avstrijski državi in pred očmi njene cenzure, ki ni ukrepala, javno razpravljali o ureditvi druge države, katero pričakujejo na Slovenskem« (47). Ugotovil je, da je v tedanjih odločilnih trenutkih »slovenska avtonomija postala središčno vprašanje, o katerem se je opredelila in razdelila slovenska politična volja« (55). Zanj se je odločno zavzel politik VLS prof. Fran Šuklje, Perovšek je opozoril tudi na nekatere nedoslednosti v njegovih stališčih, odklanjanje Šukljetevega načrta avtonomistične državnopravne ureditve pa sta v svojih razpravah poudarila zlasti liberalna politika dr. Ivan Tavčar in

dr. Karel Triller. Šuklje ju je zavrnil »kot verni pristaš ljudske samouprave in načelni protivnik svobodi nevarnega centralizma« (64).

Po predstavitvi te polemike je Perovšek prvo poglavje sklenil s prikazom konca habsburške dobe ali prevratnega dogajanja. Še bolj podrobno kot leta 1998 je osvetlil nastope vodilnih političnih osebnosti in manifestacijo 29. oktobra 1918 v Ljubljani. Posebno pozornost je posvetil vlogi slovenskega vojaštva konec oktobra in novembra, ki »je imela v slovenski samoodločbi leta 1918 poseben nacionalni značaj posebej v dejstvu, da njegovi nastopi v glavnem niso bili enotno pripravljani in vodeni. Nastali so med častniki in vojaki samimi, spodbudil jih je razvoj dogodkov.« Podrobneje je opisal dejavnost vojaštva v Ljubljani, Gorici in Mariboru ter poudaril, »da je bilo na Štajerskem ključni dejavnik v vzpostavitvi slovenske oblasti«. Vojaštvo je obvarovalo narodno osvoboditev in je »odločilno prispevalo k formalni dovrstitvi takratne slovenske narodnopolitične osamosvojitve« (97).

V krajšem prikazu značaja Države Slovencev Hrvatov in Srbov od 29. oktobra do 1. decembra 1918 je avtor podrobneje opisal zlasti problematiko njenega mednarodnega priznanja. S podatki o nekaterih njenih zunanjepolitičnih stikih je utemeljil ugotovitev, »da Država SHS ni bila povsem mednarodno nepriznana« in da je bila »sposobna imeti zunanje odnose z drugimi državami« (112).

V tretjem poglavju je avtor podrobno osvetlil prvo slovensko vlado z vidika njenih pristojnosti in dejavnosti ter pomena v zgodovini slovenske državnosti. V prvem razdelku je opisal nekatere kadrovske zaplete pri oblikovanju Narodne vlade SHS v Ljubljani, uvodoma pa poudaril, da ji navajanje tedanje splošne oznake SHS v njenem nazivu »ni odvezemalo njenega slovenskega narodnega značaja« in da je glede na slovenski vladi iz let 1945 in 1990 upravičena do primata kot prva slovenska narodna vlada (118–119).

V Državi SHS si je najvišji organ oblasti – Narodno vijeće v Zagrebu – pridržal vodenje zunanje politike in vojaških zadev, pravico izvrševanja pomilostitve, razveljavljanja zakonov in imenovanja višjih uradnikov. Vsa druga področja javne uprave je prepustilo narodnim oziroma pokrajinskim vladam, da jih »samostojno urejajo in vodijo«. Perovšek je poudaril, da je slovenska narodna vlada takšno razmejitev pristojnosti upoštevala le na začetku, »zlagoma pa je začela izvajati državno oblast tudi na področjih« iz pristojnosti Narodnega vijeća. »Tako je povezanost Slovenije z Državo SHS iz prvotne federativne prerasla v konfederativno državnopravno obliko« (131–132).

Narodna vlada je začela izvajati tudi diplomatsko dejavnost in je na zunanjepolitičnem področju sodelovala z nekaj državami. Svojo samostojnost pa je še posebej pokazala na vojaškem področju, kar je Perovšek zelo podrobno prikazal v posebnem podpoglavju (136–162), zlasti po najnovjših delih vojaških zgodovinarjev dr. Matjaža Bizjaka, dr. Damijana Guština in Janeza J. Švajncerja ter vladnih sejnih zapisnikov in njenem Uradnem listu. Ugotovil je, da je bila Narodna vlada v vojaških zadevah »prepuščena sama sebi« ter da je bil na vojaškem področju »odnos med Ljubljano in Zagrebom ... bolj ali manj enakopraven«, potek oblikovanja slovenske in hrvaške

vojske pa je še bolj kazal konfederativni značaj Države SHS. »Graditev vojske je pogojeval slovenski dejavnik« (136), pri čemer je Perovšek prikazal dejavnost vladnega poverjenišтва za narodno obrambo. Posebej je poudaril pomembno vlogo generala Rudolfa Maistra pri oblikovanju vojaških enot za zavarovanje severovzhodne meje in njihovo uspešno dejavnost zlasti pri ohranitvi mariborskega območja v Sloveniji. Uspešnost graditve slovenske vojske v okviru II. vojnega odseka ilustrira podatek, da je imela konec novembra 1918 12.375 častnikov in vojakov. Perovšek je navedel tudi različna politična stališča do vloge oboroženih sil v Sloveniji, posebej do srbske vojske, za Narodno vlado pa poudaril, da je v njih videla zlasti izvrševalca nalog pri »zagotavljanju stabilnih varnostnih razmer« (162).

Narodna vlada je posegala tudi na druga področja iz pristojnosti Narodnega vijeća (pomilostitve, razveljavitve nekaterih pravnih aktov avstrijskih oblasti, imenovanje uradništva oziroma nadomestitev predstavnikov avstrijskih oblasti) z »nacionalnim uradništvom mrtve monarhije« (165). Perovšek je prikazal slovenizacijo pravosodja in šolstva, opozoril tudi na začetek prizadevanj za ustanovitev slovenske univerze ter navedel ukrepe Narodne vlade za uveljavitev njene oblasti. Med številnimi pravnimi akti zakonskega značaja pa je bila temeljna Naredba o prehodni upravi z dne 21. novembra 1918 o državnopravnem razmerju med Narodnim vjećem in Narodno vlado z določili, da Narodna vlada SHS v imenu Narodnega vijeća upravlja slovensko ozemlje »kot najvišja upravna oblast in službena instanca«. Po analizi Naredbe je Perovšek v materialnopravnem pogledu poudaril »konfederativno državnost Slovenije v Državi SHS« (182). Navedel je številne zgodovinarje in pravnike, ki so v svojih delih pisali o državnosti Slovenije v Državi SHS, pa tudi primer njenega nepriznavanja.

V posebnem poglavju je avtor prikazal tudi aktualne gospodarsko-socialne probleme v prevratnem času in poudaril, da se slovenska samostojnost ni kazala samo na državnopravnem področju, ampak tudi s pravico odločanja o gospodarski ureditvi in razvoju. O gospodarski samoodločbi so potekale razprave že v Narodnem svetu, ki je pred nastankom Države SHS izdelal program za reševanje aktualnih gospodarskih vprašanj. Narodna vlada ga je nato začela izvajati preko svojih šestih poverjeništev. Kljub temu da se ji zaradi kratkotrajnosti svojega delovanja nekaterih pomembnih gospodarskih nalog ni uspelo lotiti, pa je dosegla pomembne uspehe pri urejanju prehoda iz vojnega v mirnodobsko gospodarstvo pri reševanju denarne problematike in pereče aprovizacije, z nekaj ukrepi pa je izboljšala tudi socialni položaj delavstva.

Perovšek je obdelal tudi temeljna narodnopolitična vprašanja prevratnega časa. V predstavitvi razprav o razmerju med Narodno vlado in Narodnim svetom je opozoril na zamisel o ustanovitvi slovenskega parlamenta, v kateri »lahko vidimo eno od pomembnih značilnosti slovenske samostojnosti leta 1918« (222). Po navedbi pozivov k preseganju strankarskopolitične razdeljenosti je avtor podrobneje prikazal dva temeljna problema tedanjega časa – vprašanje narodnih meja ter jugoslovanske državne združitve in notranje ureditve nove države. Zanimivi so polemični članki o republikanski in monarhistični ter avtonomistični in centralistični državnih ureditvi, povezani tudi z vprašanjem asimilacije ali samobitnosti slovenskega naroda. V časnikih

Demokracija in *Resnica* so bili objavljeni tudi članki, ki so nasprotovali združitvi s Srbijo. O teh temeljnih vprašanjih se je slovenska politika dokončno odločila neposredno pred prvodecembrsko združitvijo, kar kažejo razprave na sejah Narodne vlade in osrednjega odbora Narodnega vijeća. Perovšek je poudaril že uveljavljeno ugotovitev, da prvodecembrska združitve »ni bila izvedena na demokratičen in enakopraven način, ki bi upošteval narodnoemancipacijske težnje« Slovencev in Hrvatov (274).

V sklepu je Perovšek posebno pozornost posvetil delovanju Deželne vlade za Slovenijo do vidovdanske ustave leta 1921, ki si je v obdobjih, ko so imeli v njej odločilno besedo predstavniki Slovenske ljudske stranke, prizadevala ohraniti čim več avtonomnosti, centralistični liberalni politični tabor pa je preprečil oblikovanje slovenskega parlamentarnega predstavniškega telesa. Perovšek je svojo novo študijo sklenil s poudarkom vseh temeljnih vidikov položaja Slovencev v Državi SHS, za katerega je bila glavna značilnost »samostojnost v oblikovanju in vodenju političnega, družbenega, gospodarskega, kulturnoprosvetnega in vojaškega življenja« (288).

Centralizmu in unitarizmu, ki sta ga uveljavljali obe jugoslovanski ustavi, se je v prvi Jugoslaviji upirala slovenska večinska avtonomistična volja. Le v obdobjih konec dvajsetih let in v letih od 1935–1941 je najmočnejši slovenski politični stranki SLS s svojim vplivom v osrednji vladi uspelo preko delovanja slovenskih oblastnih samouprav ter banske uprave in banskega sveta uveljaviti nekatere oblike samostojnosti oziroma avtonomije. Zahteve za zagotovitev svobodnega in samostojnega slovenskega razvoja so živele tudi v drugi Jugoslaviji, udejanjene pa so bile šele z nastankom lastne nacionalne države Republike Slovenije. Na začetku te poti pa je bila pomembna tudi slovenska samostojnost po prevratu leta 1918.

Izid študije Slovenski prevrat leta 1918 je pomemben prispevek Jurija Perovška in Inštituta za novejšo zgodovino k obuditvi zgodovinskega spomina na veliki prelomnici v slovenski in obči zgodovini. Z njo smo dobili delo, ki še pogloblja poznavanje državnopravnega položaja Slovencev v kratkotrajnem obdobju Države SHS. Za nadgradnjo v primerjavi z letom 1998 je avtor uporabil zlasti izsledke iz novejše literature, h kateri je s svojimi raziskavami tehtno prispeval tudi sam.

Miroslav Stiplovšek